

Preben Medom Hansen

SATANS OGSÅ ...

BIBELSKE FORTÆLLINGER OG DET ONDE

Preben Medom Hansen

SATANS OGSÅ ...

BIBELSKE FORTÆLLINGER OG DET ONDE

UNDERVISNINGSVEJLEDNING

Om elevhæftet

Dette er undervisningsvejledningen til elevhæftet *Satans også ... Bibelske fortællinger og det onde*. Hæftet er målrettet folkeskolens overbygning og er udgivet af Bibelselskabets Forlag i 2011.

Med udgangspunkt i relevante bibelske fortællinger sættes der i *Satans også ... Bibelske fortællinger og det onde* fokus på nogle af de eksistentielle og evigt aktuelle spørgsmål, der melder sig, når man forsøger at forstå og forklare ondskab og menneskelig lidelse. De bibelske fortællinger sættes løbende i dialog med nyere tekster og billeder: avisartikler, kunstværker, film, musik m.m. Og der lægges overalt i temahæftet op til, at eleverne selv tager stilling til de forskellige problematikker.

Bogens centrale metodiske tilgang er "den filosofiske samtale". Samtaleopløggene er i elevhæftet placeret under overskriften Tænk og tal sammen. Men ud over disse samtaleoplæg er der i denne undervisningsvejledning flere andre forslag til elevaktiviteter.

Temahæfterne

Hæftet er den anden udgivelse i serien TEMAHÆFTERNE til folkeskolens undervisning i kristendomskundskab. Det første hæfte i serien, *Jordens overlevelse. Bibelske fortællinger og klima* skrevet af Dorete Kallesøe, udkom i 2009 og er ligesom dette temahæfte rettet mod overbygningen.

Om forfatteren

Hæftet og undervisningsvejledningen er skrevet af Preben Medom Hansen, som er lærer, cand.pæd. i religion og livstolkning samt master i lærerprocesser. Han har mange års undervisningserfaring fra efterskole og folkeskole i blandt andet kristendoms-kundskab, filosofi og historie og arbejder i øjeblikket ved den folkekirkelige skoletjeneste KK44 i Silkeborg.

Indhold

Introduktion til undervisningsvejledningen	5
Oversigt over det faglige indhold	6
Jeg tror ikke på Gud, hvorfor skal jeg så ... ?	7
Metodisk tilgang	8
Introduktionen i elevhæftet	12
Det ondes problem	14
Fanden selv	19
Menneskelig ondskab	24
Fight against evil	29
Arbejdsark	32
Prøveoplæg	36

SATANS OGSÅ ... BIBELSKE FORTÆLLINGER OG DET ONDE UNDERSVINGSVEJLEDNING Af Preben Medom Hansen

© 2011 Bibelselskabets Forlag og forfatteren

Redaktion: Lisbeth Øland-Elkjær
Layout: Sisterbrandts designstue
Teksten er sat med Dancer

Forsidebillede: Gustave Doré. *Djævelen på sin post i Helvede*. Illustration til Dantes *Den Guddommelige Komedie*, (farvelagt af Sisterbrandts designstue).

1. udgave, 1. oplag 2011
Undervisningsvejledningen kan gratis downloades fra
www.bibelselskabet.dk/undervisning

Undervisningsvejledningen er knyttet til bogen *Satans også ... Bibelske fortællinger og det onde* af Preben Medom Hansen, udgivet på Bibelselskabets Forlag 2011.

Bibelselskabets Forlag
Frederiksborggade 50
1360 København K

www.bibelselskabet.dk/undervisning

Introduktion til undervisningsvejledningen

Hvad er godt, og hvad er ondt? Hvad er rigtigt, og hvad er forkert? Hvordan skal vi leve sammen med andre? Hvordan skal jeg leve mit liv? Disse spørgsmål er centrale inden for etik, filosofi, kunst, politik og religion. Og de dukker op igen og igen i et ganske almindeligt menneskeliv. Alle livets vigtige valg kræver, at man har en forestilling om, hvad der er "det gode", og hvad der er "det onde."

Dette grundlæggende livsvilkår er afspejlet i folkeskolens formålsparagraf, hvor det både fremgår, at eleverne skal kunne tage stilling og handle i deres eget liv, og at de skal kunne deltage i det frie folkestyre. Begge dele kræver overvejelser om det gode og det onde.

I formålet for Kristendomskundskab tages den samme tråd op:

Stk. 3

Gennem mødet med de forskellige former for livsspørgsmål og svar, som findes i kristendommen samt i andre religioner og livsopfattelser, skal undervisningen give eleverne grundlag for personlig stillingtagen og medansvar i et demokratisk samfund.

I Kristendomskundskab lægges der altså op til elevernes selvstændige stillingtagen; med inddragelse af det religionsfaglige stof som sparings- og samtalepartner.

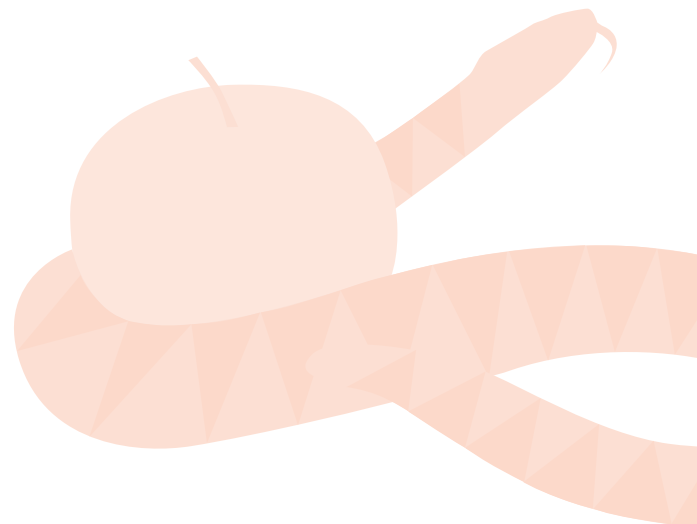
Denne formulering giver også en præcis beskrivelse af det overordnede mål for dette temahæfte: At eleverne i mødet med forskellige religiøse og ikke-religiøse fortællinger, holdninger, tolkninger og billeder bliver udfordret og inspireret til at tage kvalificeret stilling til centrale livsspørgsmål omkring ondskab og lidelse.

I forhold til fagets trin- og slutmål er hovedvægten i *Satans også ...* lagt inden for de tre første CKF'er; nemlig *Livsfilosofi og etik*, *Bibelske fortællinger* og *Kristendommen og dens*

forskellige udtryk i historisk og nutid sammenhæng. Ikke kristne religioner og andre livsopfattelser kommer dog også i spil, bl.a. i et afsnit om buddhisme. De enkelte delmål er solidt dækket inden for de tre første hovedområder. Skemaet på s. 6 giver et overblik over, hvordan trinmålene efter 9. klasse er knyttet til temahæftets introduktion og fire afsnit.

I hæftet tager arbejdet med ondt/godt-temaet udgangspunkt i "det onde." Men man kan ikke beskæftige sig med det onde, uden også at tage stilling til hvad det gode er, og til hvordan det onde kan undgås eller bekæmpes. Ondt/godt er et uadskilleligt makkerpar. Ved at zoome ind på ondskaben og lidelsen får man et særligt perspektiv på ondt/godt-problematikken – et perspektiv, der kan inspirere til nye og anderledes diskussioner og indsigter.

Temahæftet er delt op i fire afsnit samt en introduktion. Man vil skulle bruge fra to til fem lektioner pr. afsnit, alt efter hvor mange opgaver og aktiviteter man vælger at arbejde med, og afhængigt af hvorvidt man lader eleverne læse teksterne hjemme eller i timerne. Hæftet er desuden skrevet sådan, at man kan vælge kun at arbejde med enkelte af kapitlerne uden at forståelsen og sammenhængen forsvinder. Det foreslås dog, at man altid begynder med introduktionen.

Oversigt over det faglige indhold

Afsnit	Formål	Indhold	CKF	Faglige begreber
Introduktion	Eleverne får sporet sig ind på emnet. De får genopfrisket formål og særpræg ved religiøst sprog.	Humor og det onde. To myter om hvordan det onde kom ind i verden. Årsager til lidelse. Det religiøse sprog og det naturvidenskabelige sprog.	... diskutere grundlæggende tilværelsesspørgsmåls tyding i lyset af de bibelske fortællinger. (Dette trinmål arbejdes der med i alle kapitler)	Myte. Arvesynd. Lidelse. Hjertesprog/ hjernesprog.
Det ondes problem	Eleverne får indsigt i, hvad det ondes problem går ud på. Eleverne kommer til selv at filosofere over det ondes problem.	Det ondes problem, dets baggrund og aktualitet. Jobs bog. Behovet for mening. Selvforskyldt lidelse. Forskellige gudsbilleder.	... diskutere og forholde sig til grundlæggende tilværelsesspørgsmål og trosvalg på et fagligt grundlag. ... forholde sig til og tolke udvalgte fortællinger fra Det Gamle og Nye Testamente.	Det ondes problem/ teodice. Frihed/determinisme. "Mening" som eksistentiel nødvendighed. Gudsbilleder.
Fanden selv	Eleverne får indsigt i udviklingen af den kristne forestilling om Satan. De forstår, hvordan Satan kan opfattes som et billede/symbol.	Udviklingen af den bibelske Satan. Satan som billede på det onde. De syv dødssynder. Fanden i folkesagn.	... kende til de bibelske fortællingers indflydelse på dansk og europæisk kultur. ... diskutere og forholde sig til egen og andres opfattelse af tilværelsen på et fagligt grundlag. ... diskutere forskellige udlægninger af, hvad kristendom er – nu og tidligere, og forholde sig til kristendommens rolle i kultur og samfund, herunder folkekirkens organisation og betydning	Satan som henholdsvis tjener/frister/modstander. De syv dødssynder.
Menneskelig ondskab	Eleverne møder forskellige forklaringsmodeller på menneskelig ondskab. De udfordres til at overveje, hvordan ondskab kan forklares.	Ondskabsforståelsen i oplysnings-tiden. Holocaust og den ekstreme ondskab. Ondskabens banalitet og Miligrams lydighedsforsøg. Happy slapping.	... identificere forskellige menneske- og natursyn og forholde sig til dem på baggrund af normer, etikker og bagvedliggende værdier.	Oplysningstid. Ondskabens banalitet – autoritetsstro. Passiv vold.
Fight against evil	Eleverne bringes til at overveje, hvordan det onde kan modarbejdes. De forstår, at der ikke findes enkle og lette løsninger.	Ikke-vold som middel mod det onde. Love som middel mod det onde. Buddhisme og det onde. Løgstrups suveræne livsyttringer.	... kende til centrale grundbegreber inde for udvalgte religioner og livsopfattelser, samt diskutere og sammenholde værdierne bag disse. ... diskutere og forholde sig til egen og andres opfattelse af tilværelsen på et fagligt grundlag.	Pacifisme. Det dobbelte kærlighedsbud. Karmaloven. Suveræne livsyttringer. Håb.

Jeg tror ikke på Gud, hvorfor skal jeg så ... ?

Forestillingen om Gud/det guddommelige er omdrejningspunkt i kristendommen og andre religioner – og dermed er Gud også et centralt begreb i faget kristendomskundskab. Men i en gennemsnitlig dansk skoleklasse vil der være et par stykker, der tror på islams udgave af Gud samt en stor gruppe, der ikke tror på nogen Gud, skønt nogle af dem måske alligevel har en forestilling om, at der er ”mere mellem himmel og jord”, eller at der findes noget, som er ”større end os”. Et naturligt spørgsmål for en teenager er: Hvorfor skal jeg beskæftige mig med (den kristne) Gud, når jeg ikke tror på ham? Dette spørgsmål kan det derfor være godt at begynde med at svare på, før forløbet går i gang. Her er lidt inspiration til at give et godt svar på et godt spørgsmål:

Det er ikke et faktum, at Guds findes – det er 100 procent et spørgsmål om tro. Det er imidlertid et faktum, at mange mennesker er troende. Og en religiøs tro har indflydelse på tanker, følelser, værdier, holdninger og handlinger. Så selvom man ikke tror på, at Gud findes, så er det ikke til diskussion, at *forestillingen om Gud* har stor betydning både for enkeltpersoner og for forskellige samfund verden rundt. For at kunne arbejde kvalificeret med religiøse spørgsmål og tekster er det nødvendigt, at man for en tid går med på de tankegange og de præmisser, der findes inden for det pågældende område. Man kan fx ikke diskutere mytetoikning og gudsbilleder på en kvalificeret måde, hvis man hele tiden lader sine tankebaner blokere af, at man ikke selv tror på Gud. Det betyder ikke, at man opgiver sin kritiske bevidsthed. Men det betyder, at man gør sig umage med at sætte sig ind i en fremmed tankegang – at man gør sig umage for at forstå. Kritikken og vurderingen kan så komme i spil, når man har fået en mere nuanceret og dybtgående forståelse af det tema, der arbejdes med.

Et andet argument er, at de bibelske tekster handler om spørgsmål, som er vigtige for alle mennesker, både troende og ikke-troende. Fx spørgsmål om det onde. Og disse spørgsmål har man arbejdet længe og grundigt med inden for fx kristendommen. Man har givet forskellige svar, og man har stillet nye spørgsmål. Disse svar og spørgsmål er ofte så originale, grundige og nuancerede, at man sagtens få inspiration af dem, selvom man ikke tror på Gud. Mange mennesker læser Bibelens fortællinger og tekster skrevet af kristne tænkere, selvom de ikke er kristne. De gør det for at få inspiration, for at blive udfordret og for at blive klogere.

I et forløb som dette, hvor de bibelske tekster har en central placering, er det selvfølgelig vigtigt at holde fast i, at de bibelske tekster er kildetekster til den kristne religion og ikke kildetekster til nogen universel sandhed. Temaet *det onde* er universelt, men det er svarene ikke.

Metodisk tilgang

Viden og kunnen bliver ikke overført direkte fra bog til hjerne. Det ville ellers gøre undervisning meget lettere (og kedeligere). Enhver lærer kender de oversigter, der viser, hvor få procent af et læst stof, der rent faktisk huskes og bliver til læring. Derfor er teksterne i elevbogen kun en enkelt brik i den mosaik, som gerne skulle blive til et godt undervisningsforløb. Dette temahæfte er skrevet ud fra den erkendelse, at det er samtalerne og aktiviteterne omkring temaerne og teksterne – og ikke mindst de følelser og det engagement, som den enkelte elev mobiliserer i mødet med stoffet – som er afgørende for læringen.

Elevbogens tekster og billeder er valgt og skrevet med den intention, at de skal overraske, provokere og udfordre eleverne – samtidig med, at de gør rede for nogle centrale faglige pointer, facts, begreber og sammenhænge. Teksterne formidler ikke en sammenhængende udlægning af temaet *det onde*. Dels fordi det ville være en meget omfattende, og måske umulig, opgave; men især fordi en sådan sammenhæng kun ville eksistere i teksten og aldrig ville blive overført til eleverne.

Elevteksterne er en blanding af kildetekster og supplerende tekster. De supplerende tekster har til formål at åbne, forklare og perspektivere kildeteksterne. Der er en tæt sammenhæng mellem disse to teksttyper og de Tænk og tal sammen-opgaver, som findes i alle afsnit.

Læringsmæssigt er Tænk og tal sammen-opgaverne centrale. Det er her, eleverne skal anvende og kombinere deres viden. Både den viden, de lige har tilegnet sig i elevteksterne, men også i høj grad den viden, de har samlet op gennem livet og gennem tidligere undervisning. Det er vigtigt, at man finder gode og kvalificerede måder at arbejde med Tænk og tal sammen-opgaverne på. Læsning alene gør det ikke! Jeg har derfor i denne undervisningsvejledning prioriteret metodisk vejledning til Tænk og tal sammen-opgaverne højt.

Tænk og tal sammen-opgaverne og den filosofiske samtale

Tænk og tal sammen-opgaverne er den gennemgående arbejdsform i forløbet. Samtaleoplæggene er trykt i elevbogen. Desuden er der billedopgaver i elevbogen. Andre elevaktiviteter og opgaver er derimod kun beskrevet her i undervisningsvejledningen. Det er vigtigt at inddrage nogle af disse andre aktivitetsformer. Ellers bliver tilgangen for ensidig, og man vil givetvis tabe nogle elever. Det er ikke alle, der har lige stort udbytte af gruppe- eller klassesamtaler.

Der er 19 Tænk og tal sammen-samtaleoplæg i elevhæftet. Men det er selvfølgelig muligt at vælge til og fra, ligesom det af praktiske årsager kan være en god idé at samle flere oplæg i en blok. Tænk og tal sammen-opgaverne er placeret sammen med de tekster, hvis tema de omhandler. Eleverne kommer altså via samtalerne til at arbejde med at analysere og perspektivere teksterne i elevbogen.

Tænk og tal sammen-spørgsmålene er lavet med *den filosofiske samtale* i tankerne. Det vil blandt andet sige, at spørgsmålene er åbne. Det er i vid udstrækning spørgsmål af den type, som der ikke findes noget endeligt svar på: Det er spørgsmål om *tilværelsens grundvilkår*, som det er formuleret i faghæftet for Kristendomskundskab (s.19). At der ikke findes endelige svar betyder dog ikke, at der er frit slag til at mene hvad som helst. Holdninger og synspunkter skal underbygges – dels ved at anvende almindelige anerkendte argumentationsformer (logiske slutninger, eksempler, analogier, konsekvensanalyse m.fl.), dels ved at henvise til det faglige stof. Fakta og viden bør nemlig altid spille en væsentlig rolle – også i holdningsspørgsmål. Derfor starter nogle af opgaverne også med, at eleverne skal analysere teksten eller på anden måde få faktadelen på plads, inden de går i kødet på de store, åbne spørgsmål.

Undervisningsvejledningen til Kristendoms-kundskabsfaget indledes således: *Undervisningen i kristendomskundskab beskæftiger sig på et fagligt grundlag med værdier og tydninger af tilværelsen* (Fælles Mål 2009, s.17). Og det er præcis det, der lægges op til. En tydning er åben, men langtfra vilkårlig. Og værdier er ikke fritsvævende, men kan og skal begrundes.

I Tænk og tal-opgaverne bliver der ikke kun spurgt "hvad mener du?" Der spørges fx også "hvad ville en person med denne tro mon mene om..?" Eller "hvilken konsekvens vil den holdning have for ...?" Der lægges altså op til, at eleverne ikke kun arbejder ud fra deres egne værdier og holdninger. De skal også bruge deres fantasi, indlevelsesevne og faglige viden til at se problematikkerne fra nye vinkler og til at sætte sig i andres sted og se med deres øjne. Ideen er, at eleverne får nuanceret og kvalificeret deres eget verdensbillede ved at eksperimentere med andre synsvinkler og værdier. Og så er det at kunne forstå og acceptere andre måder at tænke på en vigtig egenskab i et demokratisk samfund.

Et par grundregler for en god filosofisk samtale

En filosofisk samtale har nogle særlige kendetegn og krav, som man skal være opmærksom på. Men det at filosofere med børn/unge er ikke en forkromet eller metodisk veldefineret fremgangsmåde. Det er snarere en bestemt tilgang, hvor man i fællesskab undersøger et grundlæggende spørgsmål, som der ikke findes et færdigt svar på. Noget som alle lærere vel praktiserer fra tid til anden, blot uden at kalde det filosofi.

For at få en god, filosofisk samtale i stand skal eleverne være klar over, at "det rigtige svar" ikke findes. Målet er ikke at vinde eller overbevise. Samtalen er en fælles undersøgelse – og målet er, at alle bliver lidt klogere ved åbent og omhyggeligt at lytte til hinandens overvejelser og synspunkter.

Undgå desuden at samtalen altid går gennem læreren. Forsøg at få eleverne til at tale direkte sammen, og tag kun ordet når samtalen trænger til at blive stimuleret eller løber af sporet. Det er også vigtigt, at underviseren bruger spørgsmål til at guide samtalen i den mest frugtbare retning. Spørgsmålene kan være præciserende i forhold til temaet. Sådanne supplerende spørgsmål findes her i vejledningen under de enkelte Tænk og tal sammen-opgaver. Det kan også være mere metodiske spørgsmål, der går på måden at argumentere på. Spørgsmål som:

- Kan du uddybe det?
- Kan du give et eksempel på det?
- Hvorfor mener du det?
- Er der noget i teksten, der underbygger det, du lige har sagt?
- Hvem tror du vil være enige/uenige i den holdning?
- Hvilke modargumenter kunne der være til det, du siger her?
- Hvad mener I andre om det, Frederik siger?
- Er der nogen, der kan hjælpe med at argumentere for det, Frederik mener?
- Er der nogen, der kan se nogle modargumenter til det, Frederik mener?
- Hvordan tror I, at en muslim/jeres bedstemor/jeres sognepræst ville argumentere her?
- Hvilken slags argument bruger Frederik her? Synes I, at det er et stærkt argument?

Måder at organisere Tænk og tal sammen-opgaverne på

Tænk og tal sammen-opgaverne er udformet som åbne spørgsmål, og de lægger op til samtale. Men arbejdet kan organiseres på mange forskellige måder. Her er nogle forslag:

- Klassesamtale med læreren som ordstyrer. Lav evt. rundkredsopstilling af stole. Undersøg temaet med hensyntagen til grundreglerne i den filosofiske samtale som beskrevet ovenfor.

- Opret en blog på nettet, og lad nogle af diskussionerne foregå der. Giv fx til opgave, at alle elever skal have skrevet mindst to indlæg på bloggen i løbet af en uge. Nogle steder vil klassens hjemmeside eller elev-intra også kunne bruges til dette formål.
- Eleverne arbejder individuelt og skriver deres svar ned. Kan evt. følges op med samtale.
- Eleverne arbejder og diskuterer parvis eller i mindre grupper. Gruppearbejdet kan med fordel kvalificeres ved at strukturere samtalen. Her kan man finde god inspiration i Cooperative Learning metoden.

Giv den filosofiske samtale struktur med Cooperative Learning

Inden for *Cooperative Learning* – i Spencer Kagans meget udbredte version – arbejdes der i grupper, i team, på fire personer (Spencer Kagan og Jette Stenlev (2009): ”Cooperative Learning”. Alinea). Grupperne arbejder i forskellige ”strukturer”. En struktur er en bestemt måde at organisere samarbejdet og samtalen på, en slags spilleregler, der angiver: hvordan der samtales; hvem der starter; hvilke roller de enkelte grupped medlemmer har osv. Strukturerne er i princippet indholdsløse og kan bruges i forbindelse med alle temaer. Men nogle strukturer egner sig dog bedre til færdighedstræning, nogle til træning af sociale færdigheder etc. Jeg har valgt et par strukturer ud, som egner sig godt til den åbne, undersøgende og kritiske form for tænkning, som Tænk og tal sammen-opgaverne lægger op til.

Når Cooperative Learning virker bedst, opnår man, at alle elever involveres i de faglige diskussioner på en kvalificeret måde. Og strukturerne spilleregler hjælper til, at man kan fokusere på den faglige samtale og ikke bruger energien på at forhandle hierarki og roller i gruppen. Flere af strukturerne herunder er varianter af strukturer fra bogen ”Cooperative Learning” af Spencer Kagan og Jette Stenlev, andre er hjemmegjorte.

Opsummer og fortæl

Der arbejdes i team på fire elever.

Denne struktur kan sikre, at teammedlemmerne virkelig får lyttet til og forstået hinandens synspunkter og ikke bare fokuserer på deres egen vinkel. Metoden er god at bruge som indledning til en mere åben debat, fordi den er med til at sikre et godt grundlag for debatten.

- Teammedlem nr. 1 starter med at fremlægge sit bud på problematikken.
- Teammedlem nr. 2 begynder med at opsummere, hvad der blev sagt i det forrige indlæg. Først herefter kommer han med sit eget indlæg.
- Dette fortsætter indtil alle har fremført deres indledende overvejelser.
- Herefter gives debatten fri. Man kan også i resten af debatten vælge at fortsætte med kravet om, at man skal opsummere forrige indlæg, inden man giver sit eget.

Team interview

Der arbejdes i team på fire elever.

I en diskussion kan der være en tendens til, at man lytter til hinandens indlæg med det fokus, at man leder efter svage punkter i argumentationen, så man efterfølgende kan imødegå synspunktet mest overbevisende. Med interviewformen bliver formålet i stedet at få en dækkende og sammenhængende forståelse af, hvad hver enkelt i teamet mener. Altså en nysgerrighed og åben undersøgelse frem for at finde en fælles holdning eller en vinder af debatten.

- Teammedlem nr. 1 interviewer nr. 2. Samtidig interviewer nr. 3, nr. 4. Temaet for interviewet er et spørgsmål i det aktuelle Tænk og tal sammen-oplæg .
- Nr. 1 gengiver nu svarene i interviewet for nr. 4, mens nr. 3 på samme måde fortæller for nr. 2.
- Til næste spørgsmål/tema bytter interviewer og interviewoffer roller.

Team-ordspind

Der arbejdes i team på tre til seks personer.

Denne metode er god, når man skal brainstorme – dvs. finde ideer, eksempler og muligheder. Man skriver på et fælles stykke papir, hvilket er med til at fastholde fælles fokus, og man er mere tilbøjelig til at tænke videre på hinandens udspil.

- Emnet for ordspindet afgrænses. Det er i princippet fastsat af Tænk og tal sammen-opgaven, men der skal måske lige formuleres et bestemt ord, som teamet tager udgangspunkt i.
- Det centrale begreb/spørgsmål/problematik skrives eller tegnes midt på papiret.
- Alle teammedlemmer skriver nu deres ideer/associationer/eksempler ned på papiret. Gerne på afmålt tid.
- Herefter tager teamet en runde, hvor hvert teammedlem kort gør rede for, hvad han/hun har skrevet. I denne runde er der mulighed for at stille spørgsmål.

Fordel roller

Der arbejdes i team på tre til fire personer

Denne model kan bruges, hvis man trænger til lidt energi og kant i en debat, fx hvis man er "for enige" om et spørgsmål. Ved at skulle spille en "rolle", og dermed argumentere ud fra et andet udgangspunkt og værdisæt end man selv har, tvinges eleverne til at udforske andre holdninger, og teamet udfordres til at finde frem til de stærkeste argumenter for alle holdninger – også de upopulære. En rolle er altså i denne sammenhæng en person med en bestemt holdning/et bestemt udgangspunkt. En rolle kan fx være en naturvidenskabsmand; en munk fra middelalderen, en soldat, en moderne præst o.s.v. Vælg nogle roller, der giver god kontrast og dynamik i forhold til det tema, der skal debatteres.

- Læreren skriver de forskellige roller op på tavlen, og der tales kort om, hvilket udgangspunkt og grundholdninger de enkelte roller har – både generelt og i forhold til det aktuelle problem, der skal debatteres.

- Herefter fordeles rollerne i de enkelte team ved lodtrækning, og debatten gives fri.
- Efter debatten kan teamet tage en runde, hvor rollerne lægges til side, og hvor hver person får lejlighed til at give en vurdering af de holdninger, som hver enkelt lige har argumenteret for.

Den varme stol

Teknikken er god at bruge som en indledning til debat. Og den kan både bruges som klasseaktivitet og i team.

Den varme stol er den velkendte leg, hvor en elev melder sig til at spille rollen som en bestemt person. Strukturen bruges ofte i forbindelse med film- og litteraturarbejde. Men i denne sammenhæng kan personen være enten en bestemt person eller en type, som eleverne møder i elevbogens tekster – fx Job, Eichmann, Jesus, en ateist, præsten Pat Robertson. Man kan evt. give personen i den varme stol en eller to "spindoktorer/rådgivere" med, som kan hjælpe med at svare på spørgsmålene ved at hviske gode råd og forslag.

Tre til te

Der arbejdes i team på fire personer.

Bruges til videndeling imellem team. Efter teamet har arbejdet med et Tænk og tal sammen-spørgsmål, kan man anvende denne metode i stedet for en opsamlende klassesamtale. Fordelen er, at alle elever er aktive i processen. Ulempen kan være, at man som lærer ikke har mulighed for at fremhæve bestemte pointer eller forståelser.

- Teamet arbejder med spørgsmålet.
- Teammedlem nr. 1 bliver ved bordet og er "vært". Værtens opgaver er at præsentere det resultat/svar, som teamet er nået frem til i arbejdet med Tænk og tal sammen-opgaven.
- De andre tre teammedlemmer går ud og er gæster i forskellige fremmede team. Her hører de så, hvad de andre team er nået frem til.
- Alle vender tilbage til deres eget team. De tre, der har været "gæster", deler den viden, de har fået fra deres værtsteam.

Introduktionen i Elevhæftet

Elevhæftet side 2-9

Introduktionsafsnittet handler blandt andet om at bruge humor i forbindelse med lidelse og ondskab. Elevbogen har nogle steder en humoristisk tilgang til det alvorlige emne. Dels for at det ikke skal blive for tungt at arbejde med temaet, dels fordi humor faktisk er en af de måder, mennesker bearbejder og lever med det onde. Humor har dog også sine begrænsninger, og vurderingen af hvor humor er passende er i høj grad individuel. Men her lægges der op til, at eleverne selv overvejer humorens muligheder og grænser. Husk at få rundet pointen, at brugen af humor ikke bør afhænge af afsenderens grænser, men af modtagerens.

Det vil sikkert være en god idé at genopfriske, hvad en myte er. Mange overbygningslever har tendens til at hæfte sig ved, at fx de bibelske myter ikke er "sket i virkeligheden". Det er en banal – om end korrekt – konstatering. Det interessante i myterne kommer man først frem til, hvis man arbejder fagligt med myterne. Det vil blandt andet sige, at man både har fokus på, at myter er opstået i en tid da naturvidenskaben ikke fandtes, og at en nutidig tolkning af myterne ikke har noget med naturvidenskab at gøre. En nutidig tolkning af en myte går ud på at finde ud af, hvordan myten beskriver de menneskelige grundvilkår. Til at tydeliggøre dette bruges i elevbogen en opdeling mellem *hjernesprog* og *hjertesprog*. For nogle temaers vedkommende er det let at afgøre, om det er hjernesprog eller hjertesprog, der skal i brug. Når man fx skal afgøre, hvor meget CO₂ en ny bil udleder, er det hjernesprog. Skal man diskutere vores ansvar over for kloden og de kommende generationer, er det hjertesprog.

Når vi skal undersøge det onde kommer både hjerne- og hjertesprog i spil. For man kan undersøge det ondes rødder ved at spørge til, hvordan det kom ind i verden, hvilken

mening der er med det onde, eller hvad det onde dybest set er – altså med en religiøs/eksistentiel tilgang. Men man kan omvendt forklare årsagerne til det onde med naturvidenskab (naturkatastrofer, sygdom) og med humanvidenskaber som psykologi og sociologi (menneskelig ondskab). I denne bog kommer altså både hjerne- og hjertesprog i spil, men der er dog mest vægt på den eksistentielle/religiøse tilgang, da det jo er et materiale til kristendomskundskab.

Tænk og tal sammen side 6

Prøv at få de små situationer og konkrete oplevelser med, når eleverne svarer på første del af spørgsmålet, fx at et godmodigt drilleri kan lette en dårlig stemning, og at en dårlig vits kan være lige det, der er brug for i en svær situation.

Forsøg også at udfordre eleverne til at afprøve grænserne for humor. Brug eventuelt eksempler til at provokere en stillingtagen: Hvad nu hvis din kammerat har mistet sin cykel/hund/mor – vil du så bruge humor til at hjælpe? Hvad med humor og sygdom? Humor og handicap? Hvem er det i orden at grine af: En narkoman? Jesus? Obama? En høne uden hoved? En spastiker?

Når der skal opstilles rimelige retningslinjer for humor, skal man skridtet videre end eksemplerne. Opgaven er særdeles vanskelig, da verden er mangfoldig og ofte ikke kan indfanges af regler og principper. Men der kan komme gode og interessante overvejelser i processen. Eksempler på mulige svar:

- Humor må ikke skade andre – dvs. gøre dem kede af det/vrede.
- Humor skal ikke bruges som et våben.
- Humor må kun bruges som et våben mod dem, der har fortjent det.
- Humor må kun bruges som et våben mod magthaverne, ikke mod samfundets svageste.
- Humor skal bare være morsom – der skal ikke være grænser.

Tænk og tal sammen side 7

Eleverne vil sandsynligvis komme frem til overvejelser, der minder om disse:

- Ifølge den græske myte opstår mennesker af sig selv. Ifølge den bibelske myte bliver de aktivt skabt af Gud.
- Ifølge den græske myte er mennesket sammensat af noget vildt og ondt og af noget guddommeligt. I den bibelske myte er mennesket skabt i "Guds billede" af Gud selv og er som sådan godt.
- Ifølge den græske myte findes ondskaben fra starten. I den bibelske myte kommer ondskaben ind i mennesket med syndefaldet.
- Begge myter fortæller, at mennesket har del i det guddommelige. Begge myter fortæller, at mennesket både rummer godt og ondt.

Menneskets natur i den græske myte er i overensstemmelse med den klassiske græske dualisme: at mennesket både rummer noget lavt og ondt og noget godt og guddommeligt. Det lave hører sammen med kroppen og det jordiske – fx drifter og aggressioner. Det guddommelige er knyttet til det åndelige og ophøjede – fx filosofi og kunst.

Der er ikke nogen entydig forklaring på, hvorfor Gud ifølge den bibelske myte ikke ville have, at mennesket skulle kende forskel på godt og ondt (og derfor er det et godt spørgsmål at drøfte). Her er nogle mulige svar, der samtidig kan stimulere debatten:

- Fordi Gud mente, mennesket var bedst tjent med at leve i lykkelig uskyld.
- Fordi denne indsigt var forbeholdt Gud.
- Fordi Gud ikke ville have, at mennesket kom til at ligne ham alt for meget – og dermed fik for megen magt.
- Fordi Gud vidste, at mennesket ikke ville kunne vælge det gode, selvom det kendte det gode.

Det sidste svar fokuserer på, at ulydighed, frihedstrang og nysgerrighed er menneskelige grundegenskaber. I tillæg kan man spørge: Var vi overhovedet mennesker, hvis vi var uvidende, naive, passive og uskyldige?

Tænk og tal sammen side 8

Første del af opgaven går ud på at sortere det onde i tre kategorier, for det er vigtigt at kunne skelne mellem de tre forskellige årsager til lidelse, som elevteksten gennemgår. På Arbejdsark 1, side 32 er der et skema med disse tre kategorier. Lav først en fælles brainstorm på tavlen over "Ting, der medfører lidelse". Lad derefter eleverne sortere eksemplerne i de tre kolonner.

Efterfølgende sættes der fokus på de eksempler, der var vanskelige at kategorisere. Forsøg at analysere, hvad årsagen til lidelsen er her.

Forslag til andre aktiviteter

Eleverne skal hjemme (på internettet) finde mindst et eksempel på humor, der bruges i forbindelse med det onde/lidelse. Det kan være fx være tegninger eller vitser. Eksemplerne skal udskrives. Forslagene samles på en planche og danner udgangspunkt for en samtale om, hvad humor kan. Og hvor grænserne går.

Det ondes problem

Elevhæftet side 10-19

Det ondes problem bliver også kaldt lidelsens problem eller teodicéproblemet (af græsk theos "gud" og *dike* "retfærdighed"). Det er et klassisk teologisk/filosofisk problem inden for både jødedom, kristendom og islam, fordi man i disse tre religioner tror på én almægtig Gud. Derfor bliver det nødvendigt at overveje, hvordan det ondes/lidelsens eksistens kan forenes med tanken om en almægtig og god og/eller retfærdig Gud.

Hvilken rolle spiller Gud i forhold til lidelse og ondskab? Det spørgsmål har man arbejdet med gennem historien i mange forskellige udgaver og sammenhænge. I denne sammenhæng arbejdes der kun med det ondes problem i en kristen kontekst. De syv forskellige svar på side 16 i elevbogen er nogle af de svar, der gennem tiden er blevet givet på det ondes problem. Da den historiske dimension ikke er inddraget her, henvises der ikke til de oprindelige tænkere. Der lægges i stedet op til, at eleverne selv afprøver de forskellige mulige svar.

Forfatteren Thorkild Hansen har spidsformuleret det ondes problem på denne måde: "Enten er Gud ond, eller også er han magtesløs". Den underliggende præmis bag denne formulering er, at der findes lidelse og ondskab i verden, hvilket jo er ubestrideligt.

Der har som nævnt været udtænkt flere løsningsforslag til problemet gennem tiderne; men ingen kan siges at være helt tilfredsstillende. Præster, læger m.fl. står ofte i situationer, hvor de skal hjælpe og trøste nogen, der er ramt af sorg og lidelse. I disse situationer bliver det ondes problem helt nærværende – for når man bliver ramt af det ubærlige, så spørger man ligesom Job: "Hvorfor?" Den tidligere formand for Etisk Råd, lægen Ole Hartling, har i en artikel følgende overvejelser omkring dette:

” Men hvad kan man sige til det menneske, som har det meget hårdt? Hvad skal vi komme med? Ikke en filosofisk teodicé i al fald. Ikke en forklaring om, at der nok alligevel er en større harmoni. For nogle har teodicéproblemet ført til, at tanken om en kærlig Gud må afvises.

Men i Martin A. Hansens "Høstgildet" bliver det anderledes. Præsten kan ikke forklare, hvorfor et barn skulle dø, han klager fortvivlet over det meningsløse, og han er fortvivlet over sin magtesløshed. Han kommer ud til forældrene – han ved knap hvordan – kommer i sin fortvivlelse og med sin vrede og sine tomme hænder, men han kommer. At han opgiver, og at han indser sin magtesløshed og protesterer mod den og samtidig står ved den, da bliver hjælpen til dem ulogisk og forunderlig. Der bliver alligevel lagt noget i de tomme hænder: 'Da vidste præsten, at han havde brudt muren og givet faderen den første, frygtelige hjælp ...'

Ole Hartling fra artikel på religion.dk den 5. august 2006

Ole Hartlings erfaring fortæller ham, at teoretiske løsninger på det ondes problem er ubrugelige, når man står over for mennesker i nød. Logisk set findes der heller ingen tilfredsstillende løsninger. Ikke med mindre man fjerner Gud fra ligningen. Hvis man ikke opererer med en almægtig og algod Gud, så er lidelse og ondskab i hvert fald ikke et logisk problem. Men det er i høj grad stadig et menneskeligt problem. Hvis man – som præsten i Martin A. Hansens fortælling – holder fast i forestillingen om Gud, får man absolut ikke en automatisk løsning på problemet. For præsten har ingen svar at give, men må acceptere det uforståelige og manglen på retfærdighed og mening. Men netop det, at præsten ikke tyr til tom trøst eller snilde teologiske forklaringer, gør, at han formår at give en form for hjælp. På den måde bliver løsningen på det ondes problem "solidaritet" og "medlidenhed" i forståelsen "at-lide-sammen-med". Ikke en logisk til-

fredsstillende løsning. Men måske den eneste mulige løsning, menneskeligt set?

Jobs Bog bliver i både kristne og ikke-kristne kredse anset for et af verdenslitteraturens væsentligste værker, og som en af de tekster, hvor det onde problem bliver mest overbevisende stillet op. Jobs bog er fortællingen om et menneske, hvis liv og verdensanskuelse er ved at bryde sammen. Job har levet med sin samtids tro på, at ulykker og lidelse kun rammer dem, som har gjort sig skyldige i ulydighed over for Guds vilje. Men nu rammer ulykken ham selv. Det kaster ham ud i et opgør med Gud. I Jobs univers er det nemlig ikke en mulighed, ikke at tro på Gud. Job betvivler ikke Guds eksistens, kun hans retfærdighed! Der er ingen løsning i Jobs bog. Guds svar er ikke noget svar, men en understregning af den totale forskel, der er på skaberen (Gud) og skabningen (mennesket). Hvis man skulle uddrage et svar på det ondes problem af Jobs bog ville det handle om, at mennesket ikke kan forvente at forstå Guds væsen og handlinger, fordi vi ikke har Guds indsigt. Så svaret er nærmest, at spørgsmålet er forkert stillet – det er kun fra menneskets begrænsede udsigtspunkt, at det ondes problem overhovedet er et problem.

En letlæst oversigt over nogle af filosofihistoriens mest markante svar på det ondes problem kan findes i artiklen af Mette M. Madsen "Hvor kommer det onde fra?" på www.kristendom.dk. På www.religion.dk findes desuden et tema om ondskab med mange gode artikler og vinkler.

Tænk og tal sammen side 12

Eleverne skal udfordres til at tage diskussionen om Pat Robertson og Bent Falk videre end blot en bedømmelse af, hvem der har mest ret eller hvilket synspunkt, der umiddelbart forekommer mest sympatisk.

For at komme rundt om de forskellige aspekter i anden del af opgaven, kan det

være nødvendigt at spørge mere præcist og konkret. Her nogle eksempler på dybdybende spørgsmål, der kan fremme samtalen:

- Hvordan ville livet mon blive, hvis der var en Gud, der straffede alle onde handlinger?
- Hvordan ville forestillingen om en straffende Gud mon påvirke ens forhold til andre mennesker – fx mennesker, der bliver ramt af sygdom eller ulykker?
- Hvordan skulle man kunne vide, hvilke handlinger der var onde? Kan man lave en liste over onde handlinger? Ved vi det med vores samvittighed?
- Er straf ikke det samme som hævn? Og er straf så ikke også en ond handling?
- Holder man op med at gøre onde ting, hvis man ved, at man bliver straffet?
- Hvad nu hvis man tror, at straffen først kommer efter døden; hvilken betydning vil det mon have for ens opførsel?

Tænk og tal sammen side 14

Jobs gudstro får ham i første omgang til at acceptere sin skæbne: "Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet". Men i anden omgang afkræver Job Gud et svar, fordi han forventer en mening eller en form for retfærdighed af Gud. Ingen af disse to måder at forholde sig til lidelsen på er mulige for den ikke-troende. Følgende spørgsmål kan bruges til at hjælpe overvejelserne videre:

- Er det mon lettere at acceptere sin lidelse, hvis man ikke behøver at tro på, at der står andet end tilfældighedernes spil bag?
- Hvis man ikke som Job kan rette sin vrede mod Gud, hvem kan man så skælde ud for sygdom og ulykker?
- Kan der findes andre former for mening med lidelsen, former der ikke har noget med Gud at gøre? Fx at man skal lære noget af lidelsen?

Tænk og tal sammen side 16

Oven over Tænk og tal sammen-boksen står syv forskellige mulige "løsninger" på det ondes problem. Sørg for, at eleverne arbejder systematisk og diskuterer et svar af gangen. I denne opgave vil det være en god idé at tage notater. Ved hver mulighed skrives tre overskrifter: *konsekvenser*, *styrker*, *svagheder*.

Fx: Det gode i verden stammer fra Gud, det onde fra Satan.

Konsekvenser: Gud har enten overladt noget af magten til Satan, eller også er Satan så stærk, at Gud åbenbart ikke kan forhindre det onde. Hvis også menneskelig ondskab har Satan som årsag, så kan vi åbenbart fristes eller besættes af det onde.

Styrker: Man kan holde fast i, at Gud er god. Der er en tydelig fjende. Det er en enkel måde at se verden på.

Svagheder: Det er svært at opfatte Gud som almægtig, når Satan har så stor magt. Man kan ikke altid afgøre, hvad der er godt, og hvad der er ondt. Hvad med "gråzonerne" – hvem står for dem?

Det er altså et tankeeksperiment, der drejer sig om at forestille sig konsekvenser, fordele og ulemper for de troende mennesker, der vælger den pågældende løsning. Opgaven kræver igen, at eleverne "leger med" og undersøger de forskellige svar grundigt. At undersøge "konsekvensen" af de forskellige svar betyder, at man prøver at forestille sig, hvordan mennesker vil tænke og handle, hvis de lever ud fra det pågældende svar. Når man skal vurdere styrker og svagheder, kan man både kigge på det logiske – om der er sammenhæng eller indbyggede modsigelser i svaret – og man kan vurdere konsekvenserne af de enkelte svar. Til sidst skal eleverne finde på eksempler på, at noget lidelsesfuldt kan være meningsfuldt. Her er

mange mulige svar, både store og små ting. Her et par eksempler: At få trukket en tand ud, at føde et barn, at bekæmpe en diktator, at løbe et maraton.

Tænk og tal sammen side 18

Her lægges op til at undersøge og diskutere, hvorvidt lidelse kan være "ens egen skyld". I Jobs Bog er denne holdning repræsenteret af Jobs tre venner. I deres univers er lidelse en straf fra Gud – en straf for at have handlet imod Guds vilje. Dermed postulerer vennerne, at Jobs lidelse skyldes hans egne handlinger. Men synspunktet at sygdom, ulykke og lidelse kan være ens egen skyld findes også i en nutidig og ikke-religiøs kontekst. Det er svært at benægte, at man som storryger har en øget risiko for at få lungekræft. Men betyder det, at det er vedkommendes egen skyld, hvis han/hun udvikler kræft? Og hvilken konsekvens bør denne medskyld i så fald have? Skal rygere fx bagerst i behandlingsskøen som nogle foreslår? Og skal vi have ondt af dem?

Det gælder her som i de andre *Tænk og tal sammen*-opgaver om ikke at stoppe ved de nemme svar, men i stedet få fat i de problematiske aspekter. Det kan man fx gøre ved at tage en case og så hele tiden ændre forudsætninger lidt. Fx: En mand kører galt og bliver lam – er det hans egen skyld? Hvad nu, hvis han var uopmærksom mens han kørte? Hvis han var beruset? Hvis han kørte om kap med en kammerat?

Billedopgave side 19

I opgaven skal eleverne tolke de fremstillinger af Gud, som findes i hæftet.

Ejnar Nielsens Gud s. 14

En fjern og utilnærmelig Gud, der er hævet over mennesker. En uforståelig og uforstående Gud. En Gud, man ikke kan kigge i kortene. En Gud, der ikke bekymrer sig om mennesket. Måske endda en grusom Gud.

Michelangelos Gud s. 15

Faderskikkelsen. Vis, retfærdig og magtfuld. En skabende Gud, der giver liv. En stærk Gud. Der er også noget strengt over ham, så han kan sikkert være straffende om nødvendigt.

Arne Haugens Sørensens Gud s. 17

En mild og kærlig Gud. En Gud, der tager imod, én man kan "komme hjem til". En beskyttende og tilgivende Gud, der ikke dømmes. Men også en stærk Gud.

Emil Noldes Gud s. 19

Gud i menneskeskikkelse – som Jesus. En lidende og afmægtig Gud. En Gud, der deler menneskets vilkår.

Det kan være naturligt at tage spørgsmålet om, hvorvidt man må tegne Gud op her. I Det Gamle Testamente findes et billedforbud:

” Du må ikke lave dig noget gudebillede i form af noget som helst oppe i himlen eller nede på jorden eller i vandet under jorden.”
(2. Mosebog kap. 20, v. 4).

Så i jødedommen var Gudebilleder forbudt. Dette hænger sammen med, at man frygtede, at man ville komme til at tilbede Gudebilledet i stedet for Gud selv – altså en frygt for afgudsdyrkelse. Dette billedforbud har også været gjort gældende i kortere perioder i kristendommens historie, men for det meste har det været almindeligt og accepteret at afbillede Gud.

Til uddybning af emnet kan man læse artiklen af Jonas Adelin Jørgensen "Hvad er forskellen mellem billedforbudet i kristendom og islam?" på www.religion.dk.

Forslag til andre aktiviteter**Det perfekte menneske – et tankeeksperiment**

Eleverne arbejder skriftligt med opgaven ud fra arbejdsark 2 (se side 33).

Opgaven drejer sig om at forestille sig følgende: Hvordan skal et menneske, der ikke kan være skyld i ondskab og lidelse, være? Forbedret empati og formindsket aggression er oplagte parametre at "pille ved". (Og der findes forskere der mener, at en sådan genetisk forbedring vil være værd at overveje, fordi det ligesom sygdomsbekæmpelse vil kunne forhindre megen lidelse). Men hvad med egoisme og begær? Kan man fjerne de to ting, uden at man samtidig fjerner den drivkraft, der er nødvendig for at overleve og udvikle sig? Og hvad med den lidelse, der udspringer af idealisme/fanatisme – eller af dumhed. Opgaven er slet ikke let.

I anden omgang skal eleverne overveje, om man overhovedet kan være et menneske, hvis man ikke har friheden til at handle frit – og dermed også til at handle forkert eller endog ondt.

Adams æbler

Som en helt oplagt perspektiveringsmulighed kan man arbejde med filmen "Adams æbler" (Danmark 2005). Filmen er en moderne Jobsfortælling, men der er også væsentlige forskelle, hvilket åbner op for en spændende sam-menligning mellem de to historier. Filmen har en barsk humor og et udtryk, som taler til de store elever, men de eksistentielle temaer er samtidig tydeligt trukket op.

Der kan downloades et udmærket undervisningsmateriale til filmen på www.dfi.dk ("Adamsæbler – et undervisningsmateriale"). Flere af opgaverne arbejder med forholdet mellem film og bibelfortælling.

Hotline til Gud

I har på forunderlig vis fået en hotline til Gud. I har mulighed for at stille Gud 3 spørgsmål. Hvad vil I spørge om?

Hvis skyld?

Denne opgave knytter sig til temaet om, hvordan man selv kan være helt eller delvis skyld i den lidelse, der rammer en (elevbogen s. 18).

Tag en avis. Lav udklip af alle de artikler, der handler om "det onde". Dvs. situationer hvor levende væsener lider. Placer herefter artiklerne i en stor udgave af nedenstående figur – alt efter hvem der har "skylden" for det onde. Til sidst sættes der fokus på de artikler, der ligger i cirklen "ingens skyld/Guds skyld". Hvilke typer lidelse er det, der ender i denne kategori? Kan I finde nogle fællestrek? Det er oplagt at debattere hvilke årsager, der er til den lidelse, der ikke skyldes samfundet eller andre mennesker. Er det naturens tilfældige spil – eller måske snarere naturens årsags/virknings-mekanismer? Eller er der måske en mening eller endda en vilje bagved den form for lidelse?

enkeltpersoners
skyld

ingens skyld/
Guds skyld

samfundets
skyld

Fanden selv

Elevhæftet side 20-29

Afsnittet indledes med at konstatere, at troen på Fanden/Djævelen har tabt terræn i moderne tid. Mange kristne har samme opfattelse som præsten i artiklen på side 20, nemlig at djævelen ikke er en, der løber rundt og frister os, men at angst og ondskab i stedet må forstås som alment menneskelige fænomener.

Men der er andre kristne, der stadig mener, at det giver mening at tale om Djævelen. Her er der (mindst) tre forskellige måder at "tro på Djævelen" på:

- A. Tro på Djævelen som en selvstændig og personificeret magt. Den onde magt er personificeret i et ondt væsen – Satan – der vil friste og skade mennesker.
- B. Tro på, at det onde findes som en reel og selvstændig magt/kraft i tilværelsen. Djævelen er et billede på denne magt. Det onde eksisterer altså som en reel magt/kraft. Men Satan er ikke et konkret væsen, "kun" et billede på ondskabens magt/kraft.
- C. Tro på, at det giver mening at benytte Djævelen som et sprogligt billede på ondskab og lidelse. Man accepterer at ondskab og lidelse er alment menneskelige vilkår. Men man tror ikke, at der er nogen selvstændig magt eller kraft bag det onde. Djævelen er først og fremmest et sprogligt billede på det onde. Men sproglige billeder kan være nødvendige, når man skal tale om ondskab og lidelse.

B og C minder en del om hinanden. Men forskellen ligger i, hvorvidt Djævelen/Fanden blot forstås som et sprogligt billede på det onde (C), eller om man mener, at der bag Satan-billedet findes en ondskab, der er en selvstændig og reel magt/kraft i tilværelsen (B). I version B mener man ikke, at "det onde"

i tilværelsen kan forklares udtømmende ved hjælp af fornuft og videnskab, som fx naturvidenskab, psykologi, sociologi. Det onde har selvstændig eksistens; men er dog ikke et konkret væsen. Satan er altså et billede på en reel magt/kraft.

I version C mener man, at *årsagerne* til det onde kan forklares via videnskab og fornuft. Men i nogle sammenhænge kan det alligevel være nødvendigt, frugtbart eller befriende at tale om det onde via billedsprog. At italesætte det onde med et begreb som "Satan" eller "djævelen" giver mulighed for andre typer erkendelser, end når man "kun" taler fornuftigt og videnskabeligt. Det hænger sammen med, at vi eksistentielt set ikke kan nøjes med "årsager", men også altid spørger efter "mening."

Disse forskelle omkring en nutidig "tro på Fanden" er vigtige, hvis eleverne skal få en forståelse af, at Fanden ikke kun er et middelalderfænomen, men at han også – for nogen – spiller en nutidsrolle.

I de bibelske citater i elevbogen beskrives udviklingen af Satanskikkelsen fra at være en integreret del af Guds væsen til at være den ultimative modstander. Denne udvikling er bemærkelsesværdig, og det er vigtigt, at eleverne er opmærksomme på den glidning, der sker. Men selvom Gud/Satanforholdet forandrer sig meget, er det hele vejen igennem sådan, at Gud tilsyneladende giver plads til ondskaben. Han skaber slangen i paradiset, han lader Satan friste David til at holde folketælling, han lader Satan plage Job, han lader "Ånden" (Helligånden) føre Jesus ud i ørkenen, hvor han bliver fristet af Satan, og i den sidste tekst må man formode, at det er ham, der slipper Dyret/Satan fri fra fængslet. Det betyder, at Gud konsekvent beskrives som stærkere end Satan. Men det betyder også, at det kan være problematisk at se Gud som udelukkende

”god”. Hermed havner vi igen i ”det ondes problem” – hvordan er forholdet mellem Gud og det onde?

Elevbogen kommer ikke ind på satanisme – dels af pladshensyn, og dels fordi satanismen er sammensat af elementer fra Bibelen, fra historiske forestillinger, fra folkelige fortællinger og fra populærlitteraturen. Og inden for satanismen skelnes der oftest ikke mellem kilderne. Så det kræver en vis portion basisviden, hvis man skal arbejde religionsfagligt med satanisme. Dette materiale forsøger at komme tættere på nogle af kilderne til Satanskikkelsen. Der kan så evt. senere arbejdes med satanisme – fx i forbindelse med et tema om nyreligiøse bevægelser.

Hvis man ønsker nogle eksempler på, hvordan Fanden optræder i folkesagn, kan man låne bogen ”Skyggen og andre danske folkesagn” af Egon Nielsen. Her kan man også høre, hvordan det gik med ”Bonden, der solgte sin skygge” fra elevbogen. Det er korte, humoristiske fortællinger, der er velegnede til oplæsning.

Tænk og tal sammen side 25

Her skal eleverne diskutere to forskellige opfattelser af Satan: Satan som Guds tjener og Satan som Guds modstander.

I dag tænker man næsten udelukkende på Satan som en modstander – både inden for kristendommen, i daglig tale og i populærkulturen. Men i Bibelen er det tydeligt, at satanskikkelsen i perioder har været opfattet som Guds tjener (jvf. teksteksemplerne i elevbogen).

Hvis Satan opfattes som en tjener, bliver det i stedet Gud, der kommer i centrum. For så er det Gud, der er ansvarlig for både det gode og det onde. Nogle troende vil sige, at det, vi opfatter som ”ondt”, stadig rummer en mening. Det er blot ikke en mening, som mennesker kan forstå, men en

skjult mening, som kun Gud har indsigt i. Hvis Satan er ophavsmand til det onde, dukker spørgsmålet om styrke straks op. Er Satan så lige så stærk som Gud? Og hvis man fastholder, at Gud er den stærkeste, hvorfor tillader han så Satan? Det er igen det ondes problem der dukker op, nu blot med Satan som indgangsvinkel.

Når eleverne skal give deres eget svar på de tre spørgsmål, vil der givetvis komme psykologiske forklaringer i spil, hvilket er helt i orden. Husk blot også at medtænke de former for lidelse, som ikke har menneskelig årsag (som sygdom og naturkatastrofer). Husk at Satan og lignende begreber kan bruges som billeder på det onde – også inden for det psykologiske område (jvf. elevbogens eksempel med soldaten, der var plaget af ”indre dæmoner”). Kast denne vinkel ind i samtalen, hvis den ikke dukker op af sig selv.

Tænk og tal sammen side 26

Traditionen med at regne med syv dødssynder kan spores helt tilbage til nogle kristne klosterfællesskaber i Egypten i perioden 100-400. Disse kløstre var præget af gnosticismen – dvs. en tro på, at man aktivt skal søge den erkendelse eller indsigt, der kan frelse én fra den jordiske binding til drifter og laster og bringe én nærmere det åndelige og guddommelige. Tænkningen er dualistisk – det jordiske og kropslige er potentielt ondt og syndigt. Det gode findes i troen – i det åndelige. Dødssynderne har spillet en stor rolle i middelalderen, ikke mindst i den folkelige bevidsthed.

De syv dødssynder burde nærmere hedde ”de syv dødslaster”, for de er ikke formulerede som handlinger, men som tilbøjeligheder. Nærmest som psykologiske anlæg, der kan bringe én til at begå konkrete synder. Fx kan dødssynden vrede fører til drab. Netop dødssyndernes formulering som psykologiske tilbøjeligheder har været medvirkende til, at mange forfattere og kunstnere har fundet inspiration i dødssynderne.

Teorien om at dødssynderne i dag nærmere opfattes som dyder er bragt på banen af tidligere biskop Jan Lindhardt. Han skriver polemisk, at synder i dag er forsvundet ud af verden. Tilbage findes kun psykologiske dispositioner – som er fakta – og som derfor ikke kan være syndige. Til gengæld har de tidligere dødssynder fået en karriere som dyder – altså som noget positivt og efterstræbelsesværdigt. Dette hænger sammen med det moderne samfunds individualisme og fokus på fremskridt og forbrug. Set i det lys er fx grådighed en nødvendig egenskab i forretningslivet (selvom det kaldes noget pænere, og selvom det trods alt kan overdri- ves). Ligesom ”begær” i dag ofte beskrives som en god og nødvendig ting, i modsæt- ning til det hæmmede, undertrykkende og seksualforskrækkede. Hvis man går på jagt i reklamernes virkemidler, vil det være let at finde eksempler på, at de middelalderlige dødssynder bruges som noget eftertragtel- sesværdigt.

Nationalmuseets skoletjeneste har udgivet et undervisningsmateriale om dødssynder- ne. Her findes blandt andet en kort artikel af Jan Lindhardt, og der er masser af gode tekster, illustrationer og opgaver til dem, der vil arbejde videre med dødssynderne. Den kan findes på www.nationalmuseet.dk, under undervisning, Danmarks middelalder og renæssance, ”De syv dødssynder”.

Billedopgave side 29

I opgaven skal eleverne tolke de billeder af ”den onde” eller ”det onde”, der findes i hæftet. Dels skal de give en beskrivelse af, hvilken ”type” ondskab der er tale om, dels skal de forsøge at tolke, hvordan den pågæl- dende udgave af ondskaben kan opfattes symbolsk og/eller psykologisk.

Dantes Djævel, omslaget

Her sidder Satan stor og mægtig på sin post i Helvedes dyb. Han ser sur ud, eller måske keder han sig? En klassisk middelalder-

forestilling om Satan som Helvedes hersker. Magtfuld og straffende. Der er til gengæld ikke meget frister over ham – denne funktion bliver nok i stedet udført af lavere rangerende dæmoner. Læg mærke til, at han har vinger.

Michael Kviums ”onde” s. 2

Det onde er koncentreret om moren, der øjensynligt er ved at kvæle sin datter. Moren er nøgen og udstråler galskab og desperation. Men ondskaben findes også hos de smådjævlene, der grinende iagttager optrinnet. Er det smådjævlene, der er skyld i morens overgreb, eller er de blot tilskuere?

Hieronymus Boschs Satan s. 21

Billedet er et udsnit af Boschs berømte tre- fløjede alterbillede ”The garden of earthly delights”, nærmere betegnet et udsnit af høj- re fløj, der viser en vision af Helvede. Det er et nærmest surrealistisk billede, hvor grote- ske djævlene og monstre overfalder, mishand- ler og fortærer syndige mennesker. Menne- skene bliver tildelt straffe, der svarer til den synd, de har begået. Fx må den forfængelige kvinde betragte sit spejlbillede i rumpen på en dæmon. Det fuglelignende væsen i mid- ten af billedet fortærer mennesker for heref- ter at aflevere dem nedenud i et lokumshul. Væsenet har en slags krone på hovedet.

Det onde er her de syv dødssynder – fordi det er dødssynderne der giver anledning til alle pinslerne. På Boschs tid har man givet- vis forestillet sig Helvede som et helt kon- kret pinested. Men det tidløse og mareridts- agtige ved motiverne gør, at det er let at tyde situationerne som billeder på sindstil- stand. Et Helvede på jord, så at sige.

På den engelsksprogede en.wikipedia.org kan man finde en udførlig billedanalyse, ligesom der er højtopløselige fotos af hele billedet samt de enkelte detaljer – en guld- grube, hvis man vil arbejde i dybden med middelalderens forestillingsverden og kunst. Søg på billedets titel.

William Blakes Satan s. 23

Satan, som den der bringer ulykke og lidelse til mennesker. Han er kraftfuld, men minder samtidig om et menneske. Det er Satan som en falden engel. Satan som Guds tjener (billedet er en illustration til Jobs Bog).

Symbolsk/psykologisk tolkning: Satan som ophavsmand til menneskelig lidelse – dvs. at lidelsen ikke er tilfældig, der står nogen bag. Lidelsen er uretfærdig – og der gives ingen nåde. Jobs kones tårer rører ikke Satan. Vi ”rammes af ulykker”, og mennesket er magtesløs over for disse kræfter.

Mangadjævel eller falden engel s. 24

Billedet er fra en mangategneserien *Manga Mosebøger* og forestiller Satan som en falden engel. Denne Satan er smuk og kraftfuld og på mange måder vanskelig at skelne fra en engel. Hans rustning signalerer strid og konflikt. Hans smil er lumsk og nærmest lokkende. Han er en frister, men også en potentiel ødelægger.

Mini-Fanden s. 28

En lille lumsk frister. Han har kun magt, hvis man giver ham magt ved at give efter for hans tilbud. En Fanden, som man selv kan håndtere, hvis man er viljefast og moralsk velforankret. Han er kun forbundet med den slags ulykker, som mennesket selv er medskyldigt i. Ikke noget med sygdom og ulykker.

Symbolsk/psykologisk tolkning: Det onde er en lille indre stemme, der hvisker fristendeommagt, penge, storhed og nydelse. Minder om den klassiske Disney-djævel med trefork, der hvisker i øret på Anders And eller Pluto. Vi bestemmer selv, om vi vil åbne os for det onde. Men det onde kan narre os til at indgå en handel. Og så fanger bordet. Dvs. at nogle gange er der ingen vej tilbage. Man bliver fanget af sine valg.

Kalkmaleriet s. 29

Her optræder både flere smådjævle, og så er der en stor dæmon eller slange, som fortærer de syndige. Måske er det Satan selv, eller måske er det blot porten til Helvede. Dæmonerne glæder sig over at kunne hente de ulykkelige syndere og straffe dem.

Symbolsk/psykologisk tolkning: Man er i stærke kræfters vold – smådjævlene kan være begær eller tvangstanker, der tager magten over jeget. Det onde er en magt, der nådesløst oplsluger en. Man fortabes og mister sig selv – psykologisk set går man i opløsning. Man brænder op. Følelsen af at være i et Helvede modsvares af billedet af flammerne – den ultimative og uudholdelige pine.

Saurons øje, s. 40

I bogen (og trilogi-filmene af samme navn) ”Ringenes Herre” af J.R.R. Tolkien repræsenterer Sauron den totale ondskab. Saurons altseende øje fungerer som en ”big brother”, der holder øje med mennesker. Saurons magt er forbundet med herskerringen. Den, der tager ringen på får magt, men bliver samtidig fordærvet. Ringen skaber frygt, mistro og herskesyge. Saurons magt ligger i, at han fremmer menneskenes dårligste egenskaber.

Forslag til andre aktiviteter**Skriv et debatindlæg**

Skriv et indlæg på www.religion.dk til artiklen om, at danske præster afskaffer Djævelen. Det kan være et indlæg til selve artiklen, eller en replik til en af de mange kommentarer, som artiklen affødte.

Billedcollage

Lav en billedcollage med billeder fra nettet. Collagen skal hedde ”Satan i showbiz” og

vise eksempler på, hvordan Satanskikkelsen – og beslægtede væsener som fx dæmoner, vampyrer, hekse m.m. – bliver brugt i populærkulturen. Collageopgaven afsluttes med en samtale om, hvilken rolle satanskikkelsen spiller i populærkulturen. Hvordan er ondskaben beskrevet her?

Fandens mange navne

Brug nettet til at undersøge nogle af Fandens mange forskellige navne. Hvad betyder navnet? Hvor stammer det fra? Vælg mindst tre navne.

Det gode og det onde i fantasy

Denne aktivitet er i vid udstrækning også danskfaglig. Eleverne skal vælge en fantasy-bog eller -film som de kender godt og skrive om den. Se arbejdsark 3 side 34.

Spørg præsten

Spørg – via telefon, mail eller besøg – jeres lokale præst om, hvordan han/hun opfatter Djævelen.

Billedopgave

Der laves en silhuet af en enkel satanfigur. Silhuetten klippes ud, så satanfiguren fremstår som et hul.

På et ark klistres nu billeder og tekst fra aviser og nyhedssider fra nettet, der på en eller anden måde beskriver ondskab.

Silhuetten lægges over arket med udklip, således at Satan kommer til at bestå af eksempler på det onde, som det ser ud i dag. Hav til sidst en samtale ud fra collagerne. Hvad er det onde i dag?

Menneskelig ondskab

Elevhæftet side 30-39

De to første afsnit har hovedsageligt set på det onde fra en principiel og metafysisk vinkel. Hovedspørgsmålene har været: "Hvad er det onde?" "Hvordan er det onde kommet ind i verden?" og "Hvordan kan det onde tænkes i forhold til forestillingerne om Gud og Satan?" Denne måde at tænke om det onde på har fyldt meget inden for teologien og filosofien. Blandt andet fordi filosofi og teologi frem til oplysningstiden var næsten sammenfaldende. Al filosofi om det gode og det onde inkluderede således også overvejelser om Guds væsen.

I oplysningstiden ændrede dette sig. Det grundlæggende paradigmeskifte i oplysningstiden var, at mennesket – og ikke som før Gud – blev sat i centrum for tænkningen. Og i stedet for at spørge til det ondes væsen, oprindelse og det ondes forhold til Gud, blev interessen rettet imod hvordan man kunne bekæmpe og minimere det onde; ikke det onde som overordnet begreb, men det onde som det, der medfører konkret menneskelig lidelse. Spørgsmålene om det onde var for oplysningsfilosofferne altså ikke længere metafysiske og principielle, men derimod praktiske og etiske: "Hvad er årsagerne til det onde i denne situation?" og "Hvordan kan det onde minimeres her?" Målet var ikke at forstå det onde som sådan, men derimod at imødegå det onde de steder, hvor det måtte vise sig nødvendigt. Oplysningstidens svar på hvordan man kan undgå lidelse var, at mennesket skal bruge sin fornuft til at træffe bedre valg.

Dette afsnit har den menneskelige ondskab i centrum, og dermed kommer der psykologiske og samfundsmæssige temaer i spil. For i århundrederne efter oplysningstiden forfinede man den rationelle og fornuftige tænkning omkring mennesket til forskellige fagområder. Særligt psykologi blev,

og bliver, anset som et stærkt redskab til at forklare menneskelige gerninger og ugerninger. Men afsnittet beskriver også det sammenbrud, som oplysningstidens tænkning oplevede efter 2. Verdenskrig og Holocaust. Rædslerne og ondskaben var så ekstrem og samtidig gennemorganiseret, at det var vanskeligt at forklare med mangel på fornuft. Derfor måtte man igen spekulere over, hvad ondskab dybest set er.

Hovedovervejselen efter 2. Verdenskrig var:

- Bliver vi alligevel nødt til at forstå ondskab som en selvstændig kraft/magt?
- Eller kan man forklare selv så ekstreme handlinger som holocaust ved hjælp af fornuft – fx med psykologi og sociologi?

Netop denne overvejelse er sat i centrum i dette afsnit. Og eleverne inviteres til at give deres bud på svar.

Tænk og tal sammen side 32

Ideen med opgaven er at få eleverne til at tænke over, hvordan vi overalt i samfundet forsøger at forhindre og kontrollere det onde. Eksempler på "ondskabsforhindrende" tiltag:

Familie: Man får kærlighed og selvværd, lærer at være "søde ved andre", lærer om rigtigt og forkert, lærer at sige undskyld.

Skole: Lærer at omgås andre på en god og fredelig måde, lærer om samfundets/landets love og normer. Læser og hører fortællinger, i fx dansk og kristendomskundskab, der blandt andet handler om godt og ondt. Lærer at skrive, læse og regne, så man kan klare sig og forstå det samfund, man lever i.

Kirken og andre religiøse institutioner: Sætter regler, normer og idealer op og sørger for at diskussionen om disse er levende. Fastholder, at der findes "synd" og "skyld"

– og ikke bare årsag og virkning. Videregiver grundfortællinger om fx kærlighed og tilgivelse. Tilbyder omsorg og samtaler til de, der har det svært.

Retssystem og fængselsvæsen: Tydeliggør, hvad der er rigtigt og forkert. Sørger for, at den stærkeste og mest hensynsløse ikke har frit spil. Beskytter borgerne mod de kriminelle ved at spærre dem inde. Forsøger at få de kriminelle på ret spor igen.

Samfundet i øvrigt: Kunst, tv, bøger og film fortæller ofte historier, der handler om, hvad der er rigtigt og forkert – sandt eller løgn. Når man ofte diskuterer det, får man også et forhold til det og kan bruge det i sit liv. Et socialvæsen, der afhjælper nød. En sundhedssektor, der helbreder og lindrer sygdomme.

Men inden for alle områder kan der også findes eksempler på det modsatte – at der også foregår ting, der fremmer ondskab og lidelse. Og så er man allerede langt inde i en debat om grundværdier, samfundssyn og politik.

Tænk og tal sammen side 33

Hvordan forklarer man Holocaust? Det er naturligvis et meget vanskeligt spørgsmål. De forskellige svar har gået i følgende retninger:

- Forklaringer om menneskets dyriske natur. Vores moral og civilisation er kun et tyndt lag fernis – og under det er mennesket parat til at gøre hvad som helst (jvf. Freuds udsagn om mennesket som en morderisk rotte).
- Mennesket har tendens til at ville underlægge sig en ydre autoritet og samtidig opgive det personlige ansvar (jvf. Hanna Arendt og Milgrams forsøg).
- Mennesket har en tilbøjelighed til at ville finde en syndebuk. Dvs. en person eller

en gruppe, som man postulerer er ond og ikke-menneskelig, og som man derfor må bekæmpe (som nazisterne gjorde det med jøder).

- Ondskaben hører sammen med frygt. Man bygger et system op, hvor ingen tør sige det, de egentlig mener og føler. Derved kan få mennesker styre mange.
- Man skjuler det onde bag et smukt og positivt ideal. Fx idealet om en stolt og ren tysk race. Herved bliver det onde maske- ret som en kamp for det gode.
- Ondskaben var en reel magt, der påvirkede menneskene under 2. Verdenskrig, og som fik dem til at begå uhyrlige ting, hvad de normalt ikke ville gøre.

Tænk og tal sammen side 35

Vær opmærksom på, at forsøget ikke er beskrevet detaljeret i elevbogen. Det anbefales, at I via computer ser et filmklip fra Milgrams forsøg. Faktisk kan man se en (ældre) dansk udgave af forsøget på DR's hjemmeside www.dr.dk/nu. Udsendelsen hedder *Lydighedens dilemma* og er optaget i 70'erne på Danmarks Lærerhøjskole. På Youtube findes klip fra det originale forsøg samt flere nyere engelske udgaver. Man kan også lade eleverne læse artiklen "Milgram eksperimentet" på wikipedia.

De faktorer der gør, at forsøgspersonerne går så langt som de går, er ifølge Milgram blandt andet :

- At de ikke på forhånd er informeret. De kastes ind i en situation og bliver på intet tidspunkt spurgt om, hvorvidt de er indforstået med det, der foregår.
- Forsøgspersonerne modtager deres betaling i forvejen. Dette øger deres følelse af at være forpligtede.
- Forsøgslederen optræder selvsikkert og videnskabeligt.
- Forsøgspersonen kender ikke den person, de skal "straffe".
- Situationen videnskabeliggøres ved at for-

søgslederen bruger udtryk som ”forsøget kræver, at du fortsætter” og ”der opstår ingen varige vævsskader.”

Forsøget viste dog også hvilke faktorer, der gjorde det lettere for deltagerne at sige fra. Fx var de forsøgspersoner, der kort forinden havde iagttaget, at en anden forsøgsperson sagde stop, markant bedre til selv at sige fra.

For nyligt blev der i Frankrig lavet en udgave af forsøget, hvor deltagerne ikke fik at vide, at de indgik i et videnskabeligt forsøg. I stedet fik de at vide, at det var en casting til et tv-show ”Ekstremzonen”. Her gik 80 procent af deltagerne op til den maksimale strømstyrke mod normalt 50 procent. Læs mere i artiklen ”Torturbøddel? Vi har alle, hvad jobbet kræver...” på www.videnskab.dk.

Tænk og tal sammen side 36

Find evt. en artikel om en konkret happy slapping-sag på nettet og lad eleverne læse den/læs den op.

Debatten om happy slapping kan udvides til også at omhandle mobning generelt med særlig fokus på forholdet mellem at være udøvende mobber og passiv tilskuer/medløber. Læs evt. mere om happy slapping ved at søge på www.emu.dk

Tænk og tal sammen side 38

Her er det oplagt at inddrage citatet fra bjergprædiken (elevbogen s. 37) samt Pauluscitatet (elevbogen s. 39).

Nogle mener, at kristendommen kan virke frigørende, fordi den siger ”du er ikke perfekt – du er en synder – men Gud elsker dig alligevel”. Det kan sammenlignes med et barn-forældreforhold. Det er ikke rart at være barn i en familie, hvor man kun føler sig elsket, når man er artig eller dygtig.

Andre lægger vægt på, at syndsbevidstheden i kristendommen netop kan give en følelse af ikke at være god nok. At man er skyldig og har brug for tilgivelse.

Tænk og tal sammen side 38

Kortfilmen ”Livets vand” varer 14 minutter og kan ses på www.filmstriben.dk

Handlingsreferat (fra DR Undervisning): Catherine er netop blevet udnævnt til leder. I den anledning bliver hun inviteret ud at spise af sine to forretningskolleger Grant og Sarah på café ”Eau de la Vie.” Cafeen er kendt for sin usædvanlige underholdning, og Grant og Sarah har besluttet at indvie hende til de fornemmes ærgerrige og frastødende selskab for at rive uskyldens jomfruelige tæppe væk under hende. Ud af en lille familie må hun vælge den, der skal stå for aftenens underholdning. Hun vælger faderen uden at vide, at aftenens underholdning vil ende med hans død. Mens musikken spiller, sangerinden synger Edith Piafs ”Jeg fortryder intet”, og folk rundt ved bordene mæsker sig med østers, champagne og andet godt, bliver faderen sat ned i nogetderminderometstortakvarium, og man begynder at lukke vand ind til ham. Efter nogen tid går det op for Catherine, at det faktisk er meningen, at han skal dø. Det er det, underholdningen består i. Catherine forsøger at befri faderen, men bliver hårdt og brutalt standset af en tjener, der vælter hende om på gulvet og slår hende med knyttede næver i ansigtet. Catherine må kæmpe for sit liv. Hun får fat i en kniv, stikker den i tjeneren, der dør, og befrier faderen fra akvariet. Alle har rejst sig og klapper. De tror, det er en del af aftenens underholdning.

Filmen tematiserer det at være tilskuer til andres lidelse. Det er oplagt at inddrage U- og I-landsproblematikker her. Akvariet i filmen minder om et fjernsyn: vi iagttager passivt andres lidelser gennem glas.

Spørgsmålet om hvor tæt man skal være på lidelse, før man har pligt til at gribe ind, er klassisk. Vores lovgivning pålægger os faktisk at hjælpe andre i livsfare:

”§253. Med bøde eller fængsel indtil 3 måneder straffes den, som, uagtet det var ham muligt uden særlig fare eller opofrelse for sig selv eller andre, undlader

1) efter evne at hjælpe nogen, der er i øjensynlig livsfare, eller

2) at træffe de foranstaltninger, som af omstændighederne kræves til redning af nogen tilsyneladende livløs, eller som er påbudt til omsorg for personer, der er ramt af skibbrud eller anden tilsvarende ulykke.”

I straffelovens § 250 står der videre:

”§250. Den, som hensætter en anden i hjælpeløs tilstand eller forlader en under hans varetægt stående person i sådan tilstand, straffes med fængsel, der, når handlingen har medført døden eller grov legemsbeskadigelse, under i øvrigt skærpende omstændigheder kan stige til 8 år.”

Inden for kristendommen debatteres spørgsmålet også flittigt – her ofte formuleret som en debat om, hvem ”min næste” er. Nogle – som fx Søren Krarup – mener, at næsten (kun) er det menneske, som man møder ansigt til ansigt. Andre mener, at næstebegrebet bør udstrækkes til at gælde alle mennesker. Også dem man kun kender via tv- og avisnyhedernes billeder.

Forslag til andre aktiviteter

Onde handlinger og onde mennesker

Opgaven er udformet på Arbejdsark 4. Der arbejdes i små grupper. Eleverne skal have adgang til internettet, da de skal finde eksempler på handlinger, som de mener er ”onde”. Alternativt kan de medbringe aviser.

We do what we are told

Peter Gabriel har lavet en sang/et musikstykke inspireret af Milgrams lydighedsforsøg. Undertitlen er ”Milgram’s 37” og henty-

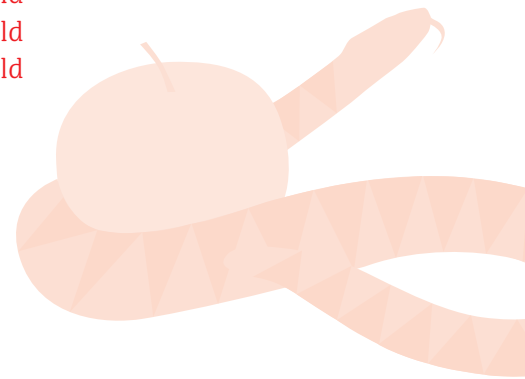
der til, at der i det oprindelige forsøg var 37 personer, der gav fuld strømstyrke. Musikken findes på albummet ”So”, men kan også findes på YouTube. Teksten er ganske enkel:

MILGRAM’S 37 ”

we do what we’re told
we do what we’re told
we do what we’re told
told to do

we do what we’re told
we do what we’re told
we do what we’re told
told to do

one doubt
one voice
one war
one truth
one dream

Peter Gabriel søgte i sin tid Milgram om at bruge optagelser fra forsøget til en musikvideo, men Milgram ønskede ikke at sammenblende musik og videnskab.

Giv eleverne til opgave at lave en billedside til nummeret. Der skal bruges still-billeder, som findes på nettet – ikke videoklip; det bliver for tidskrævende. Der kan arbejdes i PowerPoint, eller bedre i programmet PhotoStory. Billederne skal selvfølgelig illustrere og kommentere teksten.

Spil en retssag

Lav et lille improviseret rollespil.

En anklaget: Har begået en alvorlig forbrydelse. Der er ikke tvivl om, at den anklagede er skyldig. Det, der skal afgøres, er straffens længde.

Dommer: Fungerer som ordstyrer.

Forsvarer: Fremfører alle tænkelige formildende omstændigheder. Dårlig opvækst, dårligt miljø, uligevægtig i gerningsøjeblikket, evt. at den anklagede var under påvirkning af en ond kraft, var under pres osv.

Anklageren: Forsøger at fremstille den anklagede som en, der frit har valgt at begå en ond handling og som derfor er ond.

Jury: (Resten af klassen). Diskuterer straffens længde. Stemmer evt.

Finde evt. en sag fra dagspressen – og digt så selv detaljerne til.

Formålet med øvelsen er at konkretisere debatten om, hvad årsagen til onde handlinger er og om, hvordan forskellige faktorer påvirker opfattelsen af skyld og ansvar.

Die Welle

Se filmen "Die Welle" (dansk titel, Bølgen). Filmen beskriver hvordan en lærer får engageret sine elever i en ny bevægelse, Die Welle. I starten handler det om at vise respekt og være engageret og seriøs. Men bevægelsen løber løbsk og får totalitære undertoner, og ubehagelige psykologiske mekanismer kommer i spil.

DFI har lavet undervisningsmateriale til filmen. Find "Bølgen – die Welle – et undervisningsmateriale" på www.dfi.dk.

Fight against evil

Elevhæftet side 40-47

Efter at have arbejdet med ondskab og lidelse er det næsten nødvendigt også at spørge: Hvordan kan vi bekæmpe det onde? Hvad skal vi gøre?

I elevbogens sidste afsnit tages der først fat på ikke-vold som et våben mod ondskaben. Jesus' ord om "at vende den anden kind" til kan findes i citatet fra bjergprædikenen på side 37. Her på s. 41 tager Paulus denne tråd op i citatet fra Romerbrevet. Men hvor man med bjergprædikenen kunne diskutere, om de skærpede krav var realistiske, eller snarere skulle få folk til at forstå, at ingen kan være fuldkomne, så er ikke-vold vejledningen hos Paulus uden tvivl ment som en konkret moralsk vejledning.

Pacifismen har dog historisk set ikke været en hovedlinje inden for kristendommen. Tværtimod har der været ført mange krige i Guds navn. Korstogene er et af de mere markante eksempler på dette. Men også nutidens "kamp mod terror" har i nogle kredse karakter af en kamp for kristendommen eller i kristendommens navn. Islam har ikke på samme måde som kristendommen pacifistiske idealer. Muhammed var fx både hærfører og åndelig vejleder.

Derimod er der en stærk pacifistisk tradition inden for de østlige religioner. Især buddhismen har mange pacifistiske træk, og frontfigurer som Gandhi og i dag Dalai Lama har en markant pacifistisk profil. Men heller ikke her er billedet dog entydigt – fx har de buddhistiske munke i Tibet og Burma deltaget i den voldelige modstand mod regimerne.

Tænk og tal sammen side 42

Start evt. med at lave en fælles brainstorm på tavlen med forslag til personer, der kæmper ondskab og lidelse. Få både kendte og lokale helte med. Levende og af-

døde. Tænk bredt. Denne opgave kan udvikles til et miniprojekt, hvor eleven selv eller i et makkerpar skal vælge en person, der kæmper mod ondskab og lidelse og skrive en kort biografi om vedkommendes liv og kamp.

Spørgsmålet om hvorvidt det er for naivt at vende den anden kind til, er måske umiddelbart nemt at svare "ja" til. Omvendt er det svært at komme udenom, at der er en sandhed i Gandhi citatet: "selv når volden synes at gøre noget godt, varer det gode kun kort. Den skade volden gør er derimod permanent". Man kan fx diskutere FN's erfaringer i både Irak og Afghanistan med at skabe fred og demokrati med våbenmagt. Så i stedet for et for/imod er det nok bedre at tale om, hvornår det giver mening kæmpe mod det onde med ikke-vold, og hvornår det eventuelt er formålsløst.

Tænk og tal sammen side 43

Her skal eleverne lave udkast til en grundlov, der kan regulere forholdene i et lille nydannet samfund. Vægten skal lægges på love, der kan holde det onde i ave. Hvilke rettigheder har indbyggerne? Hvad er forbudt? Og ikke mindst: Hvem bestemmer? Hvem dømmer? Til gengæld behøver I ikke være så detaljerede omkring de mere tekniske love om, hvordan der vælges osv.

Man kan via nettet tjekke den danske grundlov og måske også menneskerettighedserklæringerne, hvis tiden er til det.

Hvis klassen har arbejdet med magtens tredeling – lovgivende, dømmende og udøvende magt – er det oplagt at indtænke det i loven.

Tænk og tal sammen side 45

Løgstrup mente, at medfølelse, tillid og håb er nogle positive fænomener, som kan findes hos alle mennesker. Løgstrup kalder dem for *suveræne livsytringer*, hvilket blandt andet hænger sammen med, at de nærmest viser sig ved egen kraft – uden at man forsøger

at tvinge dem frem. Som eksempel fortalte Løgstrup en historie fra besættelsen, hvor et par venlige Gestapofolk besøgte konen til en modstandsmand og stillede forskellige spørgsmål. Konen var overrasket over, at hun måtte undertrykke en trang til at fortælle sandheden. Netop fordi de to tyskere virkede venlige og imødekommende, var den naturlige impuls tillid. Men fornuften fik her bremset impulsen.

Man har i mange forskellige sammenhænge diskuteret, om Løgstrup har ret i, at medfølelse, tillid og håb er mere grundlæggende end fx deres modsætninger ligegyldighed, mistillid og opgiven. Denne debat skal eleverne her tage del i. Ikke nødvendigvis som en principiel filosofisk diskussion, men ved at veje forskellige eksempler op mod hinanden. Eksempler på *livets grundløse godheder* – og på det modsatte. Hvad vejer stærkest? Hvad er mest oprindeligt? Et eksempel der flere gange har været diskuteret er, hvordan mennesker reagerer under katastrofer, fx skibsforslis. Der er eksempler på selvopofrelse. At mennesker spontant hjælper hinanden, også selvom det betyder fare for dem selv. Omvendt er der også eksempler på mennesker, der kun tænker på deres egen overlevelse og gør alt for fx at komme først i redningsbåden. Hvad er mest oprindeligt? Hvilken adfærd viser, hvordan mennesket dybest set er? Eller er det i det hele taget en misforståelse at spørge, hvad mennesket dybest set er?

Tænk og tal sammen side 47

Sangen ”Det her sker bare ikk” er fra Nephews album ”DanmarkDanmark”. Videoen til sangen er lavet af den danske billedkunstner Allan Otte. Videoen kan ses på Youtube – søg på ”det her sker bare ikk allan otte” eller på Nephews hjemmeside www.nephew.dk.

Teksten er kryptisk – men handler i hvert fald om en fyr, der ikke har det godt. Der er en katastrofeagtig, ildevarslende stemning

i musikken og i strofen ”Det her sker bare ikk”. I de første vers håber han, at det alt sammen og I alle sammen vil gå væk, når han åbner sine øjne. Men i sidste vers håber han på at blive holdt i hånden. Måske en bevægelse fra håbløshed til begyndende håb?

Forslag til andre aktiviteter

Overtro og ondskab

Undersøge gamle overtroiske og kristne husråd mod beskyttelse af ondskab. Via nettet.

Tilgivelse

Et tema, der ikke er behandlet i elevbogen, er tilgivelse som en forudsætning for at stoppe voldens spiral. I Sydafrika forsøgte man at modvirke yderligere stridigheder ved i 1995 at oprette en sandheds- og forsoningskommision, der havde til formål både at finde en form for sandhed bag apartheid-årenes overgreb og stridigheder, og dels via forsoning at hjælpe de implicerede videre i livet. Også i forbindelse med massakrerne i Rwanda har forsoning været i spil. Men her har man også diskuteret, hvor grænserne går for forsoning. Er der nogen handlinger, som man ikke kan forvente eller forlange, at man skal tilgive? Lad eleverne debattere dette:

Er der/bør der være grænser for, hvad der kan tilgives? Og i givet fald, hvor går grænsen?

Ondskab

Se den svenske film ”Ondskab”. Filmen er baseret på Jan Guillous selvbiografiske roman og handler om den stærke og uregerlige Eriks møde med en kostskoleverden, hvor de ældste elever tyranniserer de små. Erik sætter hårdt mod hårdt, og han har fra en hård opvækst mange års erfaring i at bruge vold. Men samtidig får mødet med en klassekammerat sat Erik på sporet af andre værdier, og Erik må overveje, om han kan kæmpe mod sine fjender uden at ende som

dem. Filmen sætter spørgsmål ved, om vold kan bekæmpes med vold, eller om vold avler vold. Og den er dejligt fri for lette løsninger og politisk korrekte moraler.

DFI har lavet undervisningsmateriale til filmen: "Ondskab – et undervisningsmateriale" findes på www.dfi.dk.

Min morfars morder

Et andet bud på en relevant film er Søren Faulis dokumentarfilm "Min morfars morder". Filmen skildrer hvordan Søren Fauli forsøger at komme i kontakt med den tidligere SS-mand, Søren Kam, der under krigen var med til at dræbe hans farfar. Søren Fauli er parat til at tilgive Søren Kam, men det er meget sværere for Søren's mor, der kun var 13 år, da hun mistede sin far. Temaet er tilgivelsens muligheder og grænser.

Undervisningsmateriale til filmen findes på www.sf-film/undervisning.

Arbejdsark 1

Tre former for lidelse

Lidelser vi påfører hinanden
(fx krig)

Lidelser vi påfører os selv
(fx styrte på cyklen fordi man
kører uden hænder)

Lidelser uden
menneskelig årsag
(fx lynnedslag)

Beskriv to situationer, der falder uden for de tre kategorier:

1. _____

_____

_____

2. _____

_____

_____

Arbejdsark 2

Et tankeeksperiment

I skal nu lave et tankeeksperiment i science fiction-afdelingen:

Forestil jer, at I er videnskabsmænd med fuldstændigt overblik over de menneskelige gener og med mulighed for at indplante elektronisk adfærds- og driftskontrol i den menneskelige hjerne. I har fået til opgave at designe et menneske, der ikke kan være skyld i ondskab og lidelse. Hverken over for andre eller over for sig selv.

- Lav en beskrivelse af dette menneske. Hvilke egenskaber skal det have, og hvilke egenskaber skal det i hvert fald ikke have?

- Tror I at det nogensinde bliver muligt at skabe et sådant menneske? Hvorfor/hvorfor ikke?

- Hvis det bliver muligt at skabe et sådant "perfekt" menneske, kunne I så tænke jer at være et sådant menneske? Hvorfor/hvorfor ikke?

Arbejdsark 3

Det gode og det onde i fantasy

Vælg en fantasybog eller -film, der handler om kampen mellem det gode og det onde. Det skal være en bog/film, som du kender godt.

Du skal nu gøre rede for, hvordan ondskaben er beskrevet i bogen/filmen.

Tag udgangspunkt i disse spørgsmål:

- Har ondskaben overnaturlige egenskaber, eller er den rent menneskelig?
- Får man en forklaring på, hvorfor det onde er opstået? Hvorfor er det onde blevet ondt?
- Hvad vil ondskaben opnå? Hvilke mål har den? Hvordan vil den have verden til at se ud?
- Hvordan kan ondskaben besejres?
- Hvordan kan beskrivelsen af ondskaben i bogen/filmen overføres til den virkelige verden? Hvilke ting minder om hinanden? Hvad kan man lære om ondskaben i den virkelige verden gennem beskrivelsen i bogen/filmen?
- Sammenlign bogens/filmens onde magt med beskrivelsen af Satan i afsnittet om Fanden selv. Hvad er der af forskelle og ligheder?

Arbejdsark 4

Onde handlinger og onde mennesker

Når vi skal bedømme hvor "slem" en handling, der skader andre, er, stiller vi os selv nogle af følgende spørgsmål:

- Medførte handlingen lille skade eller stor skade?
- Var handlingen impulsiv eller velovervejet?
- Var motivet for handlingen et egoistisk motiv eller et "i en større sags tjeneste"-motiv?
- Var handlingen forståelig eller uforståelig? (Kan man sætte sig ind i, hvorfor personen skadede andre, eller virker handlingen helt absurd?).
- Var handlingen en form for selvforsvar, eller var det en form for angreb?
- Var resultatet af handlingen både noget godt og noget dårligt, eller medførte handlingen kun noget dårligt?
- Var handlingen provokeret eller uprovokeret?
- Gav handlingen personen dårlig samvittighed, eller gav den ingen samvittighedskvaler?

Opgave A

Find fra aviser, internettet eller tv tre forskellige eksempler på mennesker, der har udført en handling, der skadede andre.

Brug blandt andet ovenstående spørgsmål til at diskutere følgende for hvert eksempel:

1. Er det rimeligt at kalde handlingen "en ond handling"?
2. Hvis ja – hvor ond er handlingen så på en skala fra 1 til 10?
3. Er det rimeligt at kalde personen, der udførte handlingen, "en ond person"?

Opgave B

Et er hvordan præster, filosoffer og sociologer definerer ondskab. Men hvad mener I selv? Giv jeres egen definition på onde personer og handlinger.

1. Hvordan vil I definere en ond handling?
2. Hvordan vil I definere en ond person?

Prøveoplæg

Kilde 1:

” Fotografi fra 2. Verdenskrig

Polske jøder anholdes af tyske soldater 1. september 1939.
Millioner af jøder blev under krigen sendt til koncentrationslejre.

Kilde 2:

” Spørgsmål om ondskab på religion.dk

<http://www.religion.dk/artikel/17778:Spoerg-om-kristendom--Ondskaben-var-total>

Tanken om ondskab som fravær kommer simpelthen til kort over for Holocaust, mener cand.theol. Nana Hauge

Spørgsmål:

Hvad er ondskab for en størrelse – jeg tænker især på Holocaust? Hvordan forklarer kristendommen og jødedommen ondskab?

Venlig hilsen
Britta

Svar:

I både kristen og jødisk tradition har man typisk forklaret ondskabens oprindelse med beretningen om syndefaldet.

Ifølge syndefaldsberetningen kommer synd og det dertil hørende onde ind i verden, fordi mennesket er ulydigt mod Gud.

Ondskabens oprindelse er ifølge syndefaldsberetningen et resultat af menneskets egenrådhed i forhold til Gud og ondskab grunder således i menneskets trang til at følge sin egen indskydelse frem for det, der er Guds vilje med mennesket.

Når ondskab finder sted, er det i kristen tankegang, fordi mennesket vender sig bort fra det gode, nemlig Gud.

Verdens ondskab er således et resultat af gudløshed.

Det er værd at bemærke, at dette syn på ondskaben som fravær ikke forsvinder med sekulariseringen. I moderne tankegang betragter man således typisk ondskab som fravær af indsigt eller som følge af andre forhold, som den enkelte ikke kan holdes ansvarlig for, for eksempel en dårlig barndom eller et ondt samfund.

Overfor tanken om ondskab som fravær eller mangel står imidlertid tanken om den radikale ondskab, en ondskab som mange tænkere har ment kom til udtryk med Holocaust.

Overfor de rædsler, der fandt sted her, kom tanken om ondskab som fravær simpelthen til kort. Det var ikke mangel på indsigt eller en dårlig barndom, der fik nazisterne til næsten at udrydde jøderne.

I forhold til talen om ondskaben som fravær, var her tale om en lang mere total form for ondskab.

Venlig hilsen

Nana Hauge
Cand. theol.

Ordforklaringer:

Holocaust: Betegnelsen for nazisternes forfølgelse og udryddelse af jøderne under 2. Verdenskrig.

Sekularisering: Den udvikling der medførte, at religion kom til at betyde mindre og mindre.

Kilde 3:

” Tv-eksperiment skabte torturbøddler

Kristeligt Dagblad | 26.03.2010 | Birthe B. Pedersen skriver fra Frankrig

Vi har intet lært af holocaust og om pligten til at sige fra, viser fransk tv-udsendelse, som gentager berømt amerikansk eksperiment fra 1963 om tortur og autoritetstro

Hvordan kan helt almindelige mennesker forvandle sig til torturbøddler, der lærevilligt påfører andre ganske ufortjente lidelser? Spørgsmålet hjemsøgte Vesten, efter at barbariet og nazismen havde grebet Goethes, Hegels og Beethovens fædreland, med helt almindelige mennesker som lydige møtrikker i holocaust-maskineriet.

Den tyskfødte, jødiske filosof Hannah Arendt, kendt for sine teorier om totalitarismen, var en af de første, der udviklede ideen om ondskabens banalitet, da hun i 1960 overværede retssagen mod Adolf Eichmann, som hun ikke opfattede som et specielt ondt menneske, men præcis som folk er flest.

Ville vi i dag være bedre rustet til at sige nej til at adlyde umenneskelige ordrer? Det ville den franske tv-producent Christophe Nick have svar på. Til formålet bad han forsøgspersoner deltage i det, han præsenterede som en test af en ny tv-konkurrence.

Forsøgspersonerne får tildelt en makker, i virkeligheden en skuespiller, som skal besvare en række spørgsmål. Ved forkert svar skal forsøgspersonerne straffe deres makker ved at presse på håndtag, som angiveligt giver makkeren helt op til 400 volt, en dødbringende ladning, som det står med store bogstaver på håndtaget.

Den fiktive tv-konkurrence er en kopi af det berømte eksperiment, som den amerikanske psykolog Stanley Milgram gennemførte i 1963, hvor 62,5 procent af forsøgspersonerne pårerede ordre, fuldt overbevist om, at de påførte et uskyldigt menneske uudholdelige lidelser. Den franske udgave blev sendt i fransk tv fornylig som en dokumentarudsendelse.

Og seerne var rystede. Som i Milgrams eksperiment kunne spørgerne ikke se skuespilleren, som angiveligt modtog de voksende ladninger elektricitet. Men de kunne høre skrigene af smerte og bønnerne om at holde op.

80 procent adlød alligevel, når tv-værten gav dem ordre til at fortsætte, opmuntret af publikums klapsalver og rytmiske råb om straf, straf, straf.

Udsendelsen har rejst en mediestorm og stillet spørgsmålstegn både ved tv-mediets hypnotiske magt og ved vores evne til kritisk distance til autoriteter i almindelighed.

- Vi troede, at vi i det 20. århundrede havde lært ikke at adlyde blindt. Men det er meget svært at lade være med at adlyde. Vi kan ikke blive voksne, hvis vi ikke lærer at overholde reglerne og gøre, hvad der bliver sagt. Spørgsmålet om underkastelse er stadig et centralt spørgsmål, siger Christophe Nick.

bpedersen@kristeligt-dagblad.dk

Note: Adolf Eichmann var den tyske officer der stod for at organisere transporten af fanger til KZ-lejrene. Ved retssagen forsvarede han sig med, at han blot adlød ordre.

Kilde 4:

” Uddrag fra Adolf Eichmanns forsvarstale

”Jeg har hørt rettens alvorlige dom, der kender mig skyldig. Jeg er skuffet i mit håb om retfærdighed.

Jeg kan ikke anerkende dommen. Jeg forstår behovet for soning for de forbrydelser, der blev begået mod jøderne. De vidnesbyrd, jeg har hørt i denne ret, gjorde mine lemmer følelsesløse, ligesom de blev følelsesløse, når jeg, efter ordre, var nødt til at se på grusomhederne. Det var mit uheld at blive indblandet i grusomhederne. Men disse ugerninger skete ikke efter mit ønske. Det var ikke mit ønske at slå ihjel. Skylden for masse mordet tilhører ene og alene de politiske ledere. Jeg er ikke det monster, jeg er blevet udlagt til at være. Jeg er offer for en juridisk misforståelse”.

Opgaver

1. Gør rede for hvad fotografiet og de tre tekster siger om ondskab.
2. Analyser og diskuter teksternes forskellige bud på, hvad der er grunden til ondskab. Herunder den ondskab der viste sig under Holocaust.
3. Giv dit eget bud på, hvordan man bedst kan forklare og forstå det onde i tilværelsen. Du må gerne bruge ideer og synspunkter fra forskellige personer og fra forskellige religioner i din argumentation.